

צבא המילואים אשר לדוד ולשלמה*

רון יסודי ומעשי לבעיות הללו. במחקרים כאלה תצטרך הגישה להיות חדשה: לא רק לפרש את הכתוב, ולהבין אותו מהבחינה המילולית, אלא אף לנסות ולשחזר את עצם מבנה הצבא, או את עצם מהלך-הקרב. בגשתו גישה כזו אל לימוד הבעיות והעניינים המתוארים במקרא, חייב החוקר לזכור תמיד שלושה דברים-שביסוד, שבלעדם לא יובנו עיקרי הנושאים הנדונים, והם:

א. כי ענייני הצבא והמלחמות היו כה חשובים בימי קדם עד אשר השפיעו על כל מהלך החיים, וארגון חייו הכלכליים, המדיניים והחברתיים של העם; והרבה עניינים שלכאורה מתפרשים אחרת — מקורם למעשה בענייני צבא ומלחמה. (אכן, דברים אלה נכונים לגבי מצב-הדברים היום ממש כשם שהם נכונים לגבי המצב בתקופה הקדומה).

ב. כי עיקרם של ארגון הצבא ושל אורחי ניהול המלחמה מושתת על מספר יסודות ועקרונות שאינם משתנים, ולא השתנו במשך אלפי שנים, אשר הקו המאחד אותם הוא קו ההגיון הפשוט והשכל-הישר.

ג. כי יש להניח שמנהיגי העם ומפקדי הצבא שבתקופת המקרא, ניחנו בתכונות אלו של הגיון ושכל; לא פחות משניחנים אנו היום; ולא נוכל להסביר את העובדה כי לבעיה קשה או מורכבת, ניתנו בשעתם פתרונות הנראים לנו כבלתי-הגיוניים, ע"י שנחפש לכך טעם פשוט, באמרנו: „אכן, כיום נראה לנו הפתרון כבלתי-הגיוני, אולם עלינו לזכור שמנהיגים ומפקדים של אז יתכן ולא יכלו לפתור את הבעיה בצורה המניחה את הדעת". מפקדי-הצבא והמנהיגים של אז היו אנשים שניחנו בכשרונות, במגרעות ובאמביציות ממש כך כפי שמצב-הדברים הנו כיום.

מאידך-גיסא, בטפלנו בתעודות ההיסטוריות ה- מצויות בתנ"ך בקשר לנושאים הצבאיים, עלינו להבדיל יפה יפה בין עצם הידיעה והטובדה, הכלולות באותה תעודה, לבין ההסבר לתופעה או לעובדה, אשר לעתים קרובות הריהו פרי-עטו של הסופר או ההיסטוריון הקדום, שצירף אל העובדה את פירושו הוא — ושבמקרים רבים טיפל בידיעה ההיסטורית זמן רב לאחר שאירע המאורע עצמו.

משחרב המקדש ואבדה עצמאותו של ישראל, שוב לא עסק בענייני צבא באופן ממלכתי — עד קום מדינת ישראל מחדש. עובדה זו קבעה את חותמה במשך דורות רבים, על כל דרך פירוש המקרא ע"י חז"ל וחוקרי-המקרא בעמנו, שהתעמקו בהבנת הכתוב מכל הבחינות אך הניחזו את אותם הפרקים והעניינים העוסקים בענייני צבא. נושאים אלה כבר רחוקים היו מתחום התעניינותם והבנתם כאחד; ולכן הקדישו את עיקר מרצם, גם כאשר טיפלו בפרקים הנוגעים בנושאים אלה, להבנת הכתוב מבחינה מילולית, ולע-תים — במידה ואותו פרק שפך אור על בעיות שב-ענייני הלכה, בעיות דתיות וגו' — גם לחלק מהבע-יות עצמן. אף חוקרי-המקרא של אומות-העולם ה- ניחו פרקים או מקורות כאלה, שכן עניינם בספר-הספרים היה אף הוא ענין מבחינות אחרות לגמרי; היה מי שעסק בבעיות הדתיות הקשורות בנושא, והיה מי שעסק בבעיות הבלשניות, ההיסטוריות הכלליות, או במחקר הספרותי של המקורות השונים שהשפיעו על הכתוב. בדור האחרון נראים ניצנים של התעמקות חוקרים בבעיות הצבאיות הנזכרות במקרא. אולם גם כאן מושם לרוב הדגש בבעיות טור פוגרפיות הקשורות בתיאור מלחמה או קרב אלה או אחרים, ובבעיות ארגון כלליות, וכיו"ב.

עם קום מדינת ישראל, טבעי היה שהתחלנו נת-קלים, פה ושם, בהתחלות של מחקרים המנסים לפ-תור את הבעיות הצבאיות עצמן, כמות שהן; אלא שאף מחקרים אלה טרם חרגו מתחומי הנסיון והגי-שוש, והסיבה לכך פשוטה ביותר. כשם שאין להעלות על הדעת שיגש חוקר כלשהו אל לימוד וניתוח של בעיות הקשורות בענייני דת, או בענייני חברה, או בענייני פילולוגיה, ללא הכשרה מספיקה במקצועות כאלה בכללם, כך כמובן קשה לגשת אל פתרון הבע-יות הצבאיות אלא אם כן מצוידים החוקרים בידיעה מספקת בענייני מלחמה ועקרונות ארגון הצבא. טבעי הדבר, שעתה, עם קום מדינת ישראל מחדש, עם יסוד צבא ישראלי עצמאי, מתחזקת התקוה שיקום אף דור חדש של חוקרים, אשר גם המקרא וגם תורת המלחמה יהיו נהירים לו; ואזי יוכל לגשת אל פת-

* מתוך הרצאה על נושא זה, שהושמעה בכינוס הארצי הרביעי לתנ"ך, בירושלים בימים ז'—ו' בניסן תשט"ו.

כשההנחות הנ"ל לנגד עינינו, נבחר כנקודת-מוצא לבירור הבעיה המעסיקה אותנו במאמר זה, בקטע אחד מן המקרא, שתוכנו ידוע לכולנו יפה-יפה.

מפקד האוכלוסיה בימי דוד

פרק כ"ד בספר שמואל ב' מתאר בפרוטרוט את המפקד אשר דוד ציוה לבצעו. וזה לשונו (כ"ד, 1-9):
וַיִּסַּף אֶף-יְהוָה לַחֲרוֹת בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּסַּח אֶת-דָּוִד בְּהֵם לֵאמֹר לֶךְ מִנֶּה אֶת-יִשְׂרָאֵל וְאֶת-יְהוּדָה: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל-יֹאבֵב שַׂר-הַחַיִל אֲשֶׁר-אֵתוֹ שׁוֹטְנָא בְּכָל-שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל מִדָּן וְעַד-בְּאֵר שָׁבַע וַיִּקְרוּ אֶת-הָעָם וַיַּדְעוּהוּ אֵת מִסְפַּר הָעָם: וַיֹּאמֶר יֹאבֵב אֶל-הַמֶּלֶךְ וַיִּוֹסֶף יְהוָה אֲלֵהֶם אֶל-הָעָם כֹּהֵם וְכֵהֵם מֵאָה פְּעָמִים וְעַיִנֵי אֲדֹנָי-הַמֶּלֶךְ רְאוּ וְאֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ לִמֵּה חָפַץ בְּדַבַּר הַזֶּה: וַיִּחְזַק דָּבַר-הַמֶּלֶךְ אֶל-יֹאבֵב וְעַל שָׂרֵי הַחַיִל וַיֵּצֵא יֹאבֵב וְשָׂרֵי הַחַיִל לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ לִקְרֹא אֶת-הָעָם אֶת-יִשְׂרָאֵל: וַיַּעֲבְרוּ אֶת-הַיַּרְדֵּן וַיִּתְּנוּ בַּעֲרֹעַר מִיַּן הַיָּרֵךְ אֲשֶׁר בְּחֹף-הַנָּחַל הַגָּד וְאֶל-יִשְׂזֹר: וַיָּבֹאוּ הַגִּלְעָדִים וְאֶל-אֲרָץ תַּחֲתָיִם חֲדָשִׁי וַיָּבֹאוּ דָּנָה וְעַן וְסִכִּיב אֶל-צִידוֹן: וַיָּבֹאוּ מִבְּצֻר-צַר וְכָל-עַרְי הַחַיִל וְהַכְּנַעֲנִי וַיָּצֵאוּ אֶל-גִּבְזָב יְהוּדָה בְּאֵר שָׁבַע: וַיֵּשְׁטוּ בְּכָל-הָאָרֶץ וַיָּבֹאוּ מִקְצֵה תְּשַׁעַה חֲדָשִׁים וְעַשְׂרִים יוֹם יְרוּשָׁלָּם: וַיִּתֵּן יֹאבֵב אֶת-מִסְפַּר מִסְפַּד-הָעָם אֶל-הַמֶּלֶךְ וַתְּהִי יִשְׂרָאֵל שְׁמֹנֶה מֵאוֹת אָלֶף אִישׁ-חַיִל שֵׁלֶף חָרָב וְאִישׁ יְהוּדָה תַּמָּשׁ-מֵאוֹת אָלֶף אִישׁ:

אותו מאורע מסופר שנית, אם כי בקצרה, בפרק כ"א של ספר דברי-הימים א', 1-5: וַיַּעֲמֵד שֹׁטֵן עַל-יִשְׂרָאֵל וַיִּסַּח אֶת-דָּוִד לִמְנוֹת אֶת-יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל-יֹאבֵב וְאֶל-שָׂרֵי הָעָם לֵכוּ סַפְרוּ אֶת-יִשְׂרָאֵל מִבְּאֵר שָׁבַע וְעַד-בְּאֵר שָׁבַע וְאֶל-יְהוּדָה אֶל-יִשְׂזֹר: וַיֹּאמֶר יֹאבֵב וְיֹסֶף יְהוָה עַל-עַמּוֹ כֹּהֵם מֵאָה פְּעָמִים הֲלֹא אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ בָּלֵם לֵאדֹנָי לְעַבְדִּים לִמֵּה יִבְקָשׁ זֹאת אֲדֹנָי לִמֵּה יְהִיֶה לְאַשְׁמָה לְיִשְׂרָאֵל: וַדְּבַר-הַמֶּלֶךְ חָזַק עַל-יֹאבֵב וַיֵּצֵא יֹאבֵב וַיִּתְּשֵׁלֶף בְּכָל-יִשְׂרָאֵל וַיָּבֹא יְרוּשָׁלָּם:

ידיעה נוספת קצרה נשמרה גם בפרק כ"ז, דה"א (23, 24): וְלֹא נִשְׂא דָוִד מִסְפָּרָם לִמְנוֹת עַשְׂרִים שָׁנָה וְלַפְּסָה כִּי אָמַר יְהוָה לְהַרְבּוֹת אֶת-יִשְׂרָאֵל כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם: יֹאבֵב בְּנֵי-צְרוּיָה הִחֵל לִמְנוֹת וְלֹא כָלָה וַיְהִי כִּזְזֹאת קָצַף עַל-יִשְׂרָאֵל וְלֹא עָלָה הַמִּסְפָּר בְּמִסְפָּר דְּבָרֵי הַיָּמִים לְמֶלֶךְ דָּוִד:

בתיאורים אלה יכולים אנו להבדיל בנקל ובבהירות בין העובדות עצמן לבין כמה וכמה הסברים שניתנו למאורעות שאירעו, הן ע"י העם עצמו והן ע"י הסופר שרשם את המאורעות בזמנם או לאחר

מכן. מה הן העובדות המתבלטות מיד מהטורים הללו?
1. המקפד בוצע למטרות צבאיות מובהקות. זאת למדים אנו מכמה עניינים:

א. ביצוע המפקד נמטר ליואב ושרי-החיל.
ב. הנפקדים היו אנשי המלחמה בלבד, או כדברי המקורות "איש חיל שולף חרב".

2. המפקד לא נסתיים באותה שנה, וזאת למדים אנו משתי ידיעות שבספר דברי-הימים. יתכן ואי-סיום המפקד נובע מן המגפה שפרצה אותו זמן, ושבה נספו כשבעים אלף איש; מאידך-גיסא, אחת הידיעות של ספר דברי-הימים מציינת במפורש שיואב לא ביצע למעשה את פקודת המלך במלואה, משום שהתנגד לה.

3. המפקד נערך ובוצע בתקופת שלום ללא מלחמות. זאת למדים אנו מתוך כך שמשך המפקד היה קרוב לעשרה חדשים, תקופה שהקיפה למעשה את כל השנה והעסיקה את יואב ואת כל שרי החיל. מובן מאליו, שכל יתר הפרטים הנמסרים במקורות אינם שייכים לקבוצת העובדות המתארות את האי-רועים עצמם — אלא מנסים להסביר, מצד אחד, את המגפה שפרצה באותה תקופה בארץ, ומאידך-גיסא, לתרץ מדוע התנגד יואב לביצוע המפקד. לשם מה נערך המפקד?

מספר חוקרים רוצים להוכיח שמטרת המפקד הייתה הנסיון הראשון להכניס שיטה קבועה בגיוסים לצבא-הקבע; ישנם גם חוקרים הקושרים את המפקד הזה עם הנסיון לארגן את שיטת המסים; וכיו"ב. לכאורה, נראים הסברים אלה; והם מקובלים עד היום על רוב החוקרים. הסברים אלה מספקים, כמוכּוּן, גם את הביאור לעובדה שהמפקד נתקבל בהתמרמרות רבה ע"י העם — ולנסיון שנעשה ע"י הסופר, או ע"י בני-תקופתו של המפקד, להציג את המגפה שאירעה אותו זמן כעונש מהשמים על עריכת המפקד. התמרות זו יכולה היתה לנבוע אף מעצם עריכת המפקד שכן רואים עמים פרימיטיביים, כידוע, בעצם פעולת ספירת-התושבים משום דבר מזיק, מעין "עין-רעה", מעין פתיחת-פה-לשטן — כפי שנרמז לנו אף בנוסח דברי-הימים. אלא שהסבר זה לתכלית המפקד מעורר בעיה קשה, שכל אלה שהסבירו את מטרת המפקד כפי שהסבירו — לא נתנו עליה את דעתם. והיא: אם מטרת המפקד היתה להסדיר את הגיוסים לצבא הסדיר, דהיינו צבא-הקבע, או להאדירו ולהגדילו — כיצד נסביר את העובדה שדוקא יואב מתנגד לעריכת המפקד? הרי יואב הוא איש-הצבא המובהק וראש הצבא, והחיל המקצועי, שר החיל, "שר צבא למלך"?

אדרבא, דוקא יואב צריך היה להיות מעונין בהאדרת הצבא הסדיר והקבוע ולהיות מיוזמי המפקד ותומכיו, אילו נערך הלז למטרה זו. והנה, דוקא הוא האומר למלך: "למה חפץ בדבר הזה?" או, כדברי סופר דה"א, "למה יבקש זאת אדוני?" או, במקום אחר: "כי נתעב דבר המלך את יואב".

והנה — דומני, שאת התנגדותו של יואב למפקד אפשר להסביר אך ורק באם נניח שמטרת המפקד היתה דוקא לקבוע שיטה של ארגון צבא-המיליציה — צבא-המילואים, בלשונונו היום — על-חשבון הקטנת הצבא הסדיר או במקביל לצבא הסדיר. דוקא סוג זה של צבא — טבעי היה שיואב, איש הצבא-הסדיר, יתנגד לו, בדומה למה שמוצאים אנו בתולדות העמים השונים, עד היום הזה.

בהמשך הברור בבעיות הגדונות, ניאלץ לענות על שתי שאלות הקשורות במסקנה זו: א. מדוע רצה דוד, בשלב זה, להשתית את ארגון הצבא בעיקר על צבא-מילואים? ב. האם יש בידינו ידיעות אחרות במקורות המקראיים המחזקות הנחה זו, והגותנות אף חומר ופרטים על כך כיצד אורגן צבא זה? אולם לשם כך, יהיה עלינו לסקור תחילה עוד כמה עניינים הקשורים בבעיה זו, והם: — שלבי מלחמותיו של דוד, ודרכי ארגון צבא-המיליציה ובעיותיו.

שלבי מלחמותיו של דוד

אם נדלג על השלב הפותח — זה שבו הופיע דוד לראשונה על הבמה הצבאית, ועליו נמסר לנו בספר שמואל בשלושה סיפורים השונים זה מזה, כשכל סיפור מייצג מסורת אחרת — הרי נוכל לחלק את שלבי פעילותו הצבאית והמלחמתית של דוד לשתי תקופות-יסוד: 1. שלבי ההתמודדות בין דוד לבין בית-שאוול, וההאבקות על המלוכה; 2. מלחמותיו של דוד, כמלך על ישראל ויהודה, נגד אויבי ישראל — בסמוך לגבולות הארץ, ורחוק ממנה.

בתקופה הראשונה — מטבע הדברים שאת התפ"קיד העיקרי ממלאים בעיקר גדודי-קבע נאמנים, צד ונאמנים, כשאורח-לחימתם העיקרי מרוכז עדיין סביב "מלחמות הביניים", בהן משתתפים חיילים נבחרים — "נערים" — משני הצדדים. מבנה הצבא בתקופה זו הגו מענין ביותר; ואם כי הוא חורג מנושא דינונו, הרי כבר טומן הוא בחובו את הגרעין, והבסיס, לארגון צבאו של דוד בשלבים הראשונים של מלכותו. ראשי הצבא — בעיקר אותם הנאמנים שלחמו עם דוד במלחמות הפנימיות — מנסים בודאי

לבסס את צבאו של דוד על שני עקרונות חשובים: 1) נאמנות מוחלטת לבית דוד והרחקת כל החשודים על נהיה אחרי בית שאול. 2) השענות, עד גבול-האפשרות, על צבא סדיר, והזקקות לצבא-מיליציוני רק בעתות-חירום קיצוניות; שכן זה האחרון — מטבע ברייתו הוא שארגונו מסורבל, אימונו לקוי, והשליטה בו אינה כה קלה כבצבא הסדיר והשכיר. עובדות אלו, ומגמה זו של ראשי הצבא, כמוכן שלא יכלו להתקיים אילולא התאימו במיוחד למצב המדיני והצבאי שבראשית מלכותו של דוד; היינו, לשלב מלחמות-התנופה בצבאות הסדירים של אויביו.

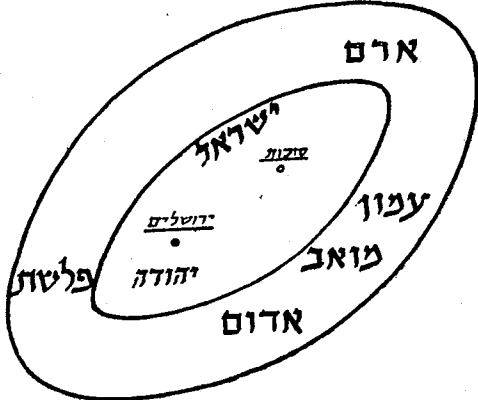
ומכאן מגיעים אנו לתקופה השנייה, והעיקרית — היינו, לתקופת מלכותו לאחר כיבוש ירושלים. את מלחמותיו של דוד אפשר לחלק לשלבים-שלוש — וביחוד לגבי תקופת מלכותו — אף לפי שתי נקודות-ראות אחרות: א. נקודת-הראות הגיאוגרפית; ב. נקודת-הראות הכרונולוגית. מבחינה גיאוגרפית, עדים אנו לכך שפעולותיו הצבאיות של דוד מתבצעות למעשה בשני מעגלים קונצנטריים.

בתחום המעגל הפנימי אפשר להכניס את מכלול מלחמותיו של דוד לביסוס המדינה ולהכנעת העמים השוכנים בעבר-הירדן המערבי — כגון הפלשתים — ואף בעבר-הירדן המזרחי הסמוך, שהיה מיושב עדיין "איים" של ישראלים, החל מן הגלעד בצפון וכלה בעמון ובמואב. בשלב גיאוגרפי זה יכול היה דוד — שפעל על דרכי תחבורה ואספקה פנימיים — להשען עדיין על ירושלים כעל מרכז צבאי ומנהלי. יתר על כן; בגלל היתרונות הללו יכול היה דוד להשען בעיקר על צבא-הקבע לביצוע מבצעים. המערכה שנוהלה על ידי יואב נגד בני-עמון לאחר מותו של מלכם נחש — בה לא הצליח, כנראה, להשיג הכרעה — יכולה לשמש כדוגמה מאלפת ביותר, שכן מדגימה היא, מחד-גיסא, את האסטרטגיה של דוד בשלב זה, המנסה עדיין להשתמש בדרכי הגישה הפנימיות המסתעפות מירושלים — ומאידך-גיסא, הריהי מבלי-טה בבירור את העובדה כי צבא-הקבע היה עיקר. לקראת מערכה זו (שם ב' י'; דה"א, י"ט) מתקדם יואב בדרך הקצרה ביותר מירושלים לרבת-עמון — דרך חשבון, כפי שיכולים אנו ללמוד מן העובדה, הנשמרת רק בספר דברי-הימים (שם י"ט, ז), המציין נת שהקרב העיקרי, והראשון, נערך "לפני מידבא", מזרזם לרבת-עמון, במישור הגדול הנוח ביותר לתמרון הרכב הארמי שנועק לעזרת העמונים. לקרב זה יצא בעיקר הצבא הסדיר (ואולי הוא בלבד), כפי

הן על הכניסה לא"י-המערבית והן על היציאה מא"י לעבר עמון (שכלפיה מאפשר הוא גישה גיאוגרפית עוקפת) וארם — לבסיס הקדמי העיקרי למלחמותיו של דוד (הנחה, שאת ההוכחות לה ניסיתי להביא ב"מאמרי שצוין-לעיל). מבחינה צבאית, נלחם מעתה דוד כבר לא במעגל, בעל מרכז לוגיסטי אחד, אלא באליפסה, בעלת שני מרכזים: — ירושלים וסוכות. לא היה זה מקרה שדוד — לפי סדר המאורעות המסופרים במקרא — יכול היה לגשת להאבקות המכרעת על רבת-עמון, רק לאחר המערכה המכרעת נגד ארם בחילאם, אי-שם בעבר-הירדן הצפוני, ודאי לא רחוק מעמק-סוכות. הפעם מגיס הוא את כל צבא-המיליציה: "ויגד לדוד ויאסף את כל ישראל ויעבר

שמציינים שני המקורות כאחד: "וישלח את יואב ואת כל צבא הגיבורים". לא אוכל להתעכב כאן על כל פרטי הקרב הנידון (והמעוניין יוכל לעיין במאמרי: "Some Aspects of the Strategy of Ahab and David", "Biblica", Vol 36, 1955. P. 332 ff. אולם די באם נציין כאן, שקרב זה מדגים את מגבלותיו של אותו מעגל-גיאוגרפי פנימי, שבו נהנה אמנם דוד מיתרונות ה"מלחמה-בקוים-פנימיים", אולם אף נמצא טובל מחסרונותיה של שיטה זו, המ-אלצת את הלוחם להוקק יתר-על-המידה לגישה ישירה, על מעלותיה וחסרונותיה היא. שלב המלחמות במעגל-הקונצנטרי החיצוני — המתרחב בהדרגה והמקיף עמים מרוחקים עד לנהר

התמורה באופי אסטרטגית, "הקוים הפנימיים" של דוד (נסיון להציג סכימתית, בפני הקורא, את קווי-המחשבה האסטרטגיים שבאמרו של ידן)

תרשים כ': —

בסיס-ראשי, ירושלים — ובסיס-קומי, סוכות — ודמות-האליפסה של אזור-הקוים-הפנימיים.

תרשים א': —

בסיס אחד ירושלים — והמעגלים הקונצנטריים המתפשטים.

את הירדן ויבא חלאמה". הבסיס העיקרי לקרב זה שימש כפי הנראה עמק-סוכות. רק לאחר קרב זה, או, כדברי המקרא "לעת תשובת השנה לעת צאת המלכים", נגש דוד להכנעת רבת-עמון — זה הקרב שהתפרסם במסורת המקראית בגלל מעשה אוריה. הפעם שולח דוד גם את הצבא הסדיר: — "את יואב ועבדיו", הנלחמים ישירות על רבת-עמון — וגם את "ישראל ויהודה", ואתם הארון, החונים בעמק-סוכות ומשמשים הן כעתודה למערכה על רבת-עמון והן ככוח-חוצץ, בפני כל נסיון מחודש להתערבות מצד ארם. בהגיע המערכה לשלב ההכרעה, ורבת-עמון עומדת לפני הכניעה, קורא יואב לדוד באמרו: "ועתה אסף את יתר העם (הכונה, כנראה לעיקר "ישראל ויהודה", הנמצאים בעמק-סוכות) וחנה על העיר ולכדה".

פרת — התחיל עוד לפני אותה התנגשות בעמון. אולם לשיאו מגיע הוא רק בתקופה שלאחר הקרב הבלתי מכריע ליד מידבא. כי מעתה נוכח דוד שמבלי הכנעה מוחלטת של צבאות הארמים — אשר נראה שהיו רגישים ביותר לנסיגות דוד להשתלט על עמון — אין לו כל סיכוי לשפוך את שלטונו על עבה"י המזרחי. מסקנה זו, שחייבה את דוד להלחם בטוחים ארוכים חייבה אותו גם לשנות את שתי הנחות-היסוד שהינחותו בשלב הגיאוגרפי הראשון; שוב אין כל אפשרות להשען על ירושלים בתור בסיס יחיד לפעולות לפי-קוים-פנימיים; ושוב אין אפשרות להשתמש בצבא-הקבע בלבד, כשהמדובר הוא בטיפול בשני האויבים כאחד, ובשמירה על דרכי התחבורה הארוכים. בשלב זה נהפך עמק-סוכות — זה העמק ליד אדם העיר (א'דמ'קה של היום) החולש

על תכונות עמק־סוכות כבסיס־קדמי

משבא ההכרח כי מרכז־פעילותו של דוד יועתק כלפי הארמים, פג היתרון אשר נודע עד אז לאורח־הפעולה „לטי קוימ־פנימיים“; וקוי־התחבורה הארוכים והבלתי־בטוחים לא־צוד איפשרו לו להוסיף ולהשתמש בירושלים כבסיס האסטרטגי הראשי: — היה עליו לכוון „בסיס־אסטרטגי־קדמי“!

כל בסיס־אסטרטגי־קדמי — צריך שתהינה לו התכונות הבאות: —

א. קוי־תחבורה מתאימים ובטוחים, הן קדימה, לעבר האיוב, והן כלפי־העורף, לעבר הבסיס האסטרטגי־הראשי.
ב. הנאים וטופוגרפיים המקילים על הגנת האיזור בכוחות מעטים־ביותר.

ג. משאבים טבעיים, כולל מים ומוזון, המאפשרים אספקה לצבא בשלב הקריטי של המערכה — מבלי ההכרח להזדקק לבסיס־העורפי; וכן צריך שהבסיס האסטרטגי־הקדמי יהא מסוגל לשאת בבחינותיה הטכניות של המלחמה ולקיימן — כגון, בדק כלי־נשק וייצור תחמושת.

ד. ממשל מקומי היציב מבחינה מדינית.

די מבט על המפה ועל הנתונים הארכאולוגיים וההיסטוריים המצויים (*), בשביל להינכח מיד כי עמק־סוכות — ולאמתו־של־דבר עמק זה בלבד — היה הבסיס־האסטרטגי־הקדמי האידיאלי בשביל מטרתו־של דוד, היות והוא הכיל בקרבו את כל התכונות הנדרשות אשר פורטל־לעיל: —

1. עמק־סוכות יושב ממש על הקצרים שבקוי־התחבורה אשר בין דמשק לירושלים, וכן היו לו קוי־תחבורה הבטוחים־ביותר לעבר אותו חלק הארץ המכונה כיום שומרון. עובדה אחרונה זו נודעה לה חשיבות מרובה שעה שלא רק הצבא־שמקצועי־בכר, זה המבוסס על ירושלים, נטל חלק במערכה — אלא לקחו בה חלק אף גייסות המיליציה, שאנשיהם בעיקרם תושבי שומרון היו.

2. מבחינה טופוגרפית ניתן היה להגן על אותו איזור בכוחות מעטים ביותר אפילו בפני חיל־רכב, שכן תחמוהו הירדן ממערב, היבוק מדרום ודרום־מזרח, רכס־ההרים הגבוה ממזרח וצפון־מזרח וערוצי־הנחלים של ואדי־רג'יב וואדי־כפרינג'י — מצפון.

3. העמק עשיר היה במשאבים טבעיים, כפי שמציינים כל המקורות שהוזכרו־לעיל. היו בו שפע של מים, מרעה לצאן ולבקר, ושאר גורמים חקלאיים. מסקרו הארכאולוגי של נ. גליק גילה כי באיזור שבין תל־א־דמיה בדרום לתל־א־סעידיה בצפון מצויים 19 מקומות־ישוב מימי תקופת־הברזל ה־I—II. וגורם אחרון למנין — אך לא אחרון־לחשיבות — שהעמק שימש באותם זמנים מרכז לתעשיות מתכת, דבר שהגו ברור הן מן המסקר־הארכאולוגי (**). והן מן הסיפור התנ"כי בענין יציאת כלי־הנחושת לבית־המקדש, כשהוקם ע"י שלמה.

נראה, כי האיזור היה באמת כה עשיר וחשוב עד שפרעה שישק, סבר כי כדאי לו לסטות הרחק מנתיבו, בדרכו מהדרום לעבר עמק־יזרעאל, ובלבד שיוכל לנצל את עשירותו של עמק־סוכות (**).

4. על כך כי ודאי שלטו דוד ושלמה שלטון מדיני חזק על פני איזור חשוב זה וסביבתו החיונית, מעידות הידיעות השונות שבתנ"ך בנוגע למחנים.

מעשהו הראשון של דוד משהומלך למלך היה לזכות במחנים מידי איש־בשת (שמואל ב', פרקים ב־ד). כי איזור זה הפך לאחד הנאמנים ביותר לדוד — על כך מעידה העובדה כי מחנים היא המקום אליו נמלט דוד, בבקשו מקלט, מפני אבשלום. שם סיפקו לו ולצבאו „משכב וספות וכלי יוצר וחסים ושערים וקמח וקלי ופול ועדשים וקלי; ודבש ותמאה וצאן וספות בקר הגישו לדוד ולעם אשר אתו לאכול“ (שמואל ב', י"ז, כ"ח־כ"ט).

ולבסוף — נראה כי חשיבות האיזור היתה כה רבה עד כי בימי שלמה נחשב לראוי ל„נצב“ משלו — „אחינדב בן־עֲדָא מחנימה“ (מלכים א', ד', י"ד).

(רבי־אלוף י. ידן, „בבחינות אחדות באסטרטגיה של אחזב ודוד“, נתפרסם ב„ביבליקה“, רבעון למחקר־התנ"ך של „המכון הביבלי האפיפיורי“ ברומא, בשנת 1955)

(*) בראשית, ל"ג, י"ז; שופטים, ח', ה'; יהושע, י"ג, כ"ז; מלכים א', ז', מ'; דברי־הימים ב', ד', י"ז; וכן ראה „Explorations in Eastern Palestine“, (חקירות בא"י המזרחית) לגלסון גליק, 4, עמ' 347 ואילך (הופיע ב־1951) ושם גם מראי־מקומות נוספים.

(**) „חקירות בא"י המזרחית“, הני"ל, לנ. גליק, עמ' 346.

(***) בענין זה — ראה מאמרו של פרופ' ב. מור, ב„אנציקלופדיה המקראית“ כרך I, עמ' 616.

שני הקרבות הללו — בחילאם וברבת-עמון — היו מכריעים ביותר. לאחר הקרב בחילאם מוסיף הסופר המקראי את המשפט המעניין, המסכם למעשה את מטרתו האסטרטגית של הקרב „וַיֵּרָא אֶרֶם לְהוֹשִׁיעַ עוֹד אֶת בְּנֵי-עַמּוֹן“! מאותו קרב ואילך, הופך עמק-סוכות לבסיס האסטרטגי החשוב והנאמן ביותר לדוד; בסיס זה אף משמש כמקום מקלט לדוד בשעת מרד אבשלום — שִׁתְּכָף-וּבָא מִיַּד לְאַחַר הַהֲרֵעָה בַחַזִּיתוֹת-הַמְּלַחְמָה הַחִיצוֹנִיּוֹת — ומשם יכול דוד לארגן את עצמתו מחדש, לקראת כיבוש ירושלים מידי המורדים.

ועתה — לענין השלבים הכרונולוגיים

בנפרד מהחלוקה לפי השלבים הגיאוגרפיים הנ"ל נוכל לחלק את תקופת מלכות דוד לשלושה שלבים מסויימים מבחינה כרונולוגית:

- (1) השלב הראשון, שלב של ביסוס והתפשטות — החופף את שני השלבים הגיאוגרפיים כאחד.
- (2) השלב השני, שלב המרידות מבפנים — עד שנתחזקה מלכות דוד באופן מוחלט, מבחוץ ומבפנים.
- (3) השלב השלישי, תקופת שלהי מלכותו — שהיתה תקופת שלום, יחסית. בשלב אחרון זה ניגש לראשונה דוד אל פתרון יסודי של בעיות הארגון הגדולות — הן בשטח הדתי, הן בשטח הכלכלי והן בשטח המנהלי; ארגון, שהורישו לשלמה בנו, אשר הוסיף ושכללו.

שוב — בעית המפקד

בשלב האחרון של מלכותו היה הכרח לדוד להקדיש את כל כוחו ומרצו לבעיות הנ"ל, ולארגן את בטחון המדינה ואת צבאה על יסוד אחר — יסוד של „צבא-שבכוח“, צבא שעיקרו אינו חייב עוד להיות מגויס בתמידות, (כי הסכנה העיקרית חלפה) — אולם הנמצא בכוננות מתמדת והמסוגל להתגייס באורח הנאות בהתאם למסיבות. וכאן מגיעים אנו אל ענין המפקד שמטרתו לארגן את העם כולו בצורת ארגון שתענה על הבעיות הנ"ל: שיהא העם מסוגל מחד-גיסא, לשאת בעול כל המשימות הרגילות, ה-כלכליות והאחרות — ומאידך-גיסא, שיהא מסוגל להחליץ בשעת הצורך במהירות למלחמה. כבר ראינו שמטרת המפקד היתה צבאית מובהקת, והנה עתה נוכל אף להבין את טיבת התנגדותו של יואב, איש הצבא-הסדיר, הסומך בעיקר על צבא זה ושומר לו אמונים. התנגשות-הרצונות בין דוד לבין יואב מגיעה

(*) דהיינו, לתקופה המאוחרת יותר בכ-350 שנה, כחי דור לפני קץ מלכות-יהודה. — המער.

כאן לשיאה. יואב, בדומה לחיילים מקצועיים רבים שהורגלו לשיטת הצבא הסדיר בלבד, רואה בנסיגתו של דוד סכנה לבטחון המדינה. את המפקד שהוא הבסיס ההכרחי לארגון זה של הצבא על יסודות חדשים, מבצע יואב למורת רוחו — ורק מחמת פקודה מפורשת של המלך, הידיעה מספר דברי-הימים אף אינה משאירה מקום לספק שיואב לא ביצע את הפקודה במלואה, ויתכן ואף עורר לפנות את התנגדותו הטבעית של העם לעריכת המפקד. שאכן מתאים הסבר זה גם לשאר העובדות המצויות במקרא בקשר לצבאו של דוד — זאת למדים אנו מתוך ידיעה אחרת, בעלת חשיבות ממדרגה ראשונה.

תעודה מקראית המתיחסת לארגון המילואים בימי דוד

הידיעה הנידונה נמצאת בספר דברי-הימים א' פרק כ"ז:

וּבְיַמֵּי יִשְׂרָאֵל לְמִסְפָּרָם רְאִשֵׁי הַעֲבֹת וְשָׂרֵי הָאֲלָפִים וְהַמֵּאוֹת וְשָׂרֵיהֶם הַמְּשֻׁרְתִּים אֶת-הַמִּלֵּךְ (דוד) לְכָל דָּבָר הַמְּחַלְקוֹת הַבָּעָה וְהַיֵּצֵאת חֹדֶשׁ בְּחֹדֶשׁ לְכָל חֹדֶשׁ הַשָּׁנָה הַמְּחַלְקֵת הָעֹמֶת עֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה אֲלָפִים: עַל הַמְּחַלְקֵת הָרְאשׁוֹנָה לְחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן יִשְׂרָאֵל בֶּן-יִבְדִּיָּה וְעַל הַמְּחַלְקֵת הָעֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה אֲלָפִים: מִן-בְּנֵי-פְרָזָן הָרִאשׁ לְכָל-שָׂרֵי הַעֲבֹת לְחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן: וְעַל הַמְּחַלְקֵת הַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי דָוִד הָאֲחֻזִּי וְהַמְּחַלְקֵת וּמַחְלֹת הַשְּׁלִישִׁי וְעַל הַמְּחַלְקֵת הָעֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה אֲלָפִים: שֵׁר הַעֲבָא הַשְּׁלִישִׁי לְחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי דָּנִיֵּהוּ בֶן-יְהוֹדָע הַכֹּהֵן רִאשׁ וְעַל הַמְּחַלְקֵת הָעֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה אֲלָפִים: הַרְבִּיעִי לְחֹדֶשׁ הַרְבִּיעִי עֲשֵׂהָאֵל אֲחִי יוֹאָב וְיִבְדִּיָּה בְּנֵי אֲחִירָיו וְעַל הַמְּחַלְקֵת הָעֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה אֲלָפִים... (וכן הלאה עד אל) ...הַשְּׁנַיִם עֲשָׂר לְשָׁנַיִם עֲשָׂר הַחֹדֶשׁ הַחֲדָשִׁי הַנְּטוּפְתִי לְעֵתֵינִי אֵל וְעַל הַמְּחַלְקֵת הָעֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה אֲלָפִים.

תעודה חשובה זו המיוחסת לימי דוד, זכתה לבקרת „קטלנית“ ע"י חוקרי המקרא השונים. מי שראה בכך חלוקות תיאוריות, ללא כל בסיס צבאי, ומי שראה בה חלוקה בענייני מסים; ואף מבין אלה שניסו לפרש את התעודה מבחינה צבאית, היה מי שיחסה לתקופת יאשיהו*.)

בין הסיבות ש"החשידו" את התעודה הזאת היו אלו:

1. למרות שהמספר שניסו-עשר מהוה כאן את הבסיס הארגוני, הרי אין החלוקה לפיו זקה לזו של 12 שבטי ישראל — וזאת ניתן להסיק מתוך מקומות מוצאם של שריי-המחלקות.

2. עצמתן הקבועה של המחלקות — 24000 לוחמים — המטילה כביכול, מכסה שוה על השבטים, או האזורים, כקטנים וכגדולים.

3. שיטה מפותחת כזו של חילופין חייבה מנהלה מסועפת, אשר חלק מן החוקרים לא ראה אפשרות ליחסה לתקופת דוד.

4. אופיה המיליציוני המובהק של השיטה המתוארת היתה עובדה, שעמדה כביכול בסתירה לדעה המקובלת שצבאו של דוד סדיר היה בעיקרו — וזאת בכל שלבי מלכותו, ובמיוחד בתקופתה האחרונה. אולם, מאחר שראינו לעיל כי את המפקד, במסיבות שבהן נערך, אין אפשרות לפרש אלא כמעשה שנעשה לצרכי צבא-המיליציה — דומה שאין להטיל ספק שהתעודה הנידונה מתארת למעשה את ארגון צבא-המיליציה מסוף ימי דוד, אכן, כדי לבסס ולהוכיח מסקנה זו, ולהפריד את הקושיות שפורטו לעיל, יהא עלינו תחלה לסקור אותן שיטות ארגון המיליציה שיכלו לבוא בחשבון במסגרת ארגון הממלכה כפי שהיה בימי דוד. שיטות אלו חייבות היו כמובן, מצד אחד, להתבסס על עקרונות הארגון המיליציוני בכלל — אך גם להתחשב, מן הצד השני, בבעיות השבטיות שהיו כרוכות בו במציאותה של מלכות דוד.

ארגון המיליציה בהברה שבטית

צבא המאורגן ומושתת על בסיס מיליציוני — חייב מבנהו להלוים שני צרכים עיקריים:

(1) היכולת לגייס בשעת-חירום במהירות את הצבא כולו, לזמן קצר או ארוך.

(2) היכולת לגייס במהירות חלק מהצבא, לזמן קצר או ארוך, הן באופן מרכזי והן לצרכים מקומיים. כדי לספק צרכים אלה, אפשר לכאורה לגשת אל פתרון הבעיה באחת משתי גישות:

(1) לארגן את צבא-המילואים בהתאם לחלוקה האתנית או השבטית.

חסרונה הגדול של שיטה זו נעוץ בכמה עניינים הכרוכים במשטר, אף בשעת גיוס-כללי משאירה שיטה זו מקום לטענות מטעם ראשי השבטים על משוא-פנים; בין על כך שהשבט המסוים הוטל למערכה במקום המסוכן ביותר — ובין על כך שהוטלו עליו תפקידים פחות-חשיבות. כמו כן, לקויה שיטה זו בכך שעלולה היא להכריח בשעת קרב שבטים שלמים, וברור, כי הטענות מן הסוג הראשון הנ"ל, ודאי גוברות עוד בשעת גיוס של חלק מהעם. שיטה זו הנה טיפוסית למשטר שבו אין שלטון מרכזי בכלל, או שכוח השפעתו הנו רופף ביותר. ודאי שכך היה המצב בתקופת השופטים. עדיין

דרכים שבין ירושלים לרכה כימי דוד

אם נבסס את נסיון השחזור שלנו על הדרכים אשר עדיין נמצאו בשימוש בתקופה הרומאית*, על ציונים אחדים בתנ"ך, על תכונותיו הטופוגרפיות של השטח ועל מידת התאמתו למעבר חיל-רגלים ורכב-מלחמה קל, נוכל להסיק במידה מסוימת של ודאות כי בימי דוד קיימות היו שלוש דרכים צבאיות ראשיות המוליכות מירושלים אל רבת-עמון.

1. הישירה שבהן היתה הדרך העוברת מצפון לים-המלח, ובסמוך לו, והגיעה אל רבת-בני-עמון מדרום, בעברה על-פני חשבון.

נתיב זה, הגם שהוליך במישורין אל מישור-מידבא, היו לו חסרונות בולטים משלו: — כי לא זו בלבד שעל פני כברת-דרך בת 25 ק"מ בלבד טיפס הוא ועלה מעומק של קרוב ל-400 מטר מתחת-לפני-הים אל גובה של 874 מטר מעל לפני-הים, אלא שהוא גם עבר (מהירדן מורחה) לכל אורכו בתוך שטח אויב שניתן בנקל להגנה. אכן, ודאי שכוחותיו של דוד לא השתמשו בנתיב זה אלא שעה שנודע לגורם-הזמן ערך מכריע, וכאשר את עיקר-הכוחות הינה צבא-המקצוע בלבד, זה שחנה בירושלים ועלי-כן נמצא קרוב יותר אל דרך זו מאשר רמבית כוחותיו של החיל-המיליציוני, אותה היו מעמידים חבלי-הגבעות של ה"שומרון" ושל צפון הארץ.

2. הדרך השנייה, אשר היתה זהה פחות או יותר עם קו הכביש שבימינו, חצתה את הירדן מקצת צפונית יותר; ולאחר מעשה-עקיפה נרחב, על פני ואדי-נימרין ואסי-לט, הגיעה אל רבת-עמון מעבר צפון-מערב.

דרך זו, הגם שטובה היתה מבחינות רבות מנתיב מס' I, היה לה לעומת זה חסרון מנקודת-המבט הצבאית מחמת ההכרח שכפתה אזי על שדרתו הארוכה של צבא דוד לצעוד במשך פרקי-זמן ניכר בתוך ואדי-נימרין, המתפתל כאותו נחש, במקביל לקו מבצריהם של בני-עמון ואלכסונית אליו — ועל כן היתה נמצאת חשופה בפני התקפה מעבר אגף-הימין שלה, מבלי שתהא לה האפשרות לתמרן.

3. הדרך השלישית הגיעה אף היא אל רבת-עמון מעבר צפון-מערב, אולם תחת שתחצה את הירדן מזרחית ליריחו, חצתה את הנהר במעברות-אדם (אד-מיה כיום) הנוודות, בגבולה הדרומי של בקעת סוכות. מנקודה זו

* ראה המפה המצורפת אל ספרו של מ. אבייונה, "גיאוגרפיה היסטורית של א"י".

רב לטענות ומענות של קיפוח; ושלישית — זה העיקר מבחינה צבאית — משך הזמן הנדרש לביצוע הגיוס, והשלמת היחידות הלוחמות. גדול הנו, והיחידות המוקמות בסופו של תהליך זה — אינן מאוגדות אורגנית, ואף אינן מאומנות ומורגלות ללחימה בצוותא.

מכל הטעמים הנ"ל, נוהגות מרבית ארצות שצבאן מושתת על בסיס מיליציוני ושהמסורת השבטית עדיין חזקה בהן — לנקוט בשיטה שלישית, שיש בה כדי למנוע בעד רובן של המגרעות שפורטו; היינו, שיטה שלפיה מאורגנים גופי המיליציה מראש ביחידות קבע השוות בגודלן, וכך אף מתגייסים הם, יחידות יחידות. בשיטה זו מושתת ארגון היחידות המיליציה וגיוסן על נוהג כדלקמן: כל מחוז או שבט — ללא יוצא מהכלל — חולץ מתוכו מספר יחידות בסיסיות, בהתאם למספר תושביו או אנשי המלחמה שבו. יחידות משנה אלו — נאמר "יחידות אלף" או "גדוד דים" — משתייכות למספר עוצבות מרכזיות; הקצאת היחידות הבסיסיות הללו לעוצבות המרכזיות נעשית באותה צורה אשר תאפשר הרכבת עוצבות שוות פחות-או-יותר בעצמתן. בשעת גיוס כללי נחלצות כל היחידות; ואילו בשעת גיוס חלקי חולץ כל שבט מספר יחידות, בהתאם לקביעת הפיקוד המרכזי, אך

מההדודות באונינו הטענות שטענו בני אפרים ליפתח: "מדוע עברת להלהם בכני עמון ולנו לא קראת ללכת עמך?" (שופטים י"ב, א); או טענתם אל גדעון (שם ח', א): "מה הדבר הזה עשית לנו לבלתי קראת לנו כי הלכת להלהם במדין?". בצורה מאלפת ביותר ודאי שמורגמת תופעה זו בשירת דבורה. לעומת זאת, בתקופה בה קיים שלטון מרכזי חזק, נוטים יותר ל"המנע מארגון המיליציה על בסיס זה, השבטי המובהק — שכן, נוסף על ליקויי מהבחינה האור-חית" שפורטו כאן, אין כל אפשרות בשיטה מעין זו להרכיב יחידות ועוצבות בעלות תקן שווה, שכן כל שבט שונה בעצמתו מרעהו, וכן שונות אף תכונות לוחמיו: מי המיטיב לקלוע לשערה, ומי המיטיב לדרוך קשת.

2) קיימת, כמובן, אף אפשרות שניה: גיוס הלוחמים הבודדים, בהתאם לגילים או בהתאם לכור שרם, מכל השבטים, ואיגודם ביחידות ארציות. שיטה זו, אם כי נוהגת היא בכמה ארצות, הרי חסרונותיה — שהנם שונים, כמובן, מאלו שבשיטה הראשונה — רבים ביותר. קודם כל, מחייבת שיטה זו הקמת מסגרת מרכזית מסורבלת ביותר, שכן הדצנטרליזציה הארגונית אינה ניתנת לביצוע יעיל במסגרת שיטה זו; שניה, אף בשיטה זו נשאר מקום

התפצלה הדרך לשתיים: האחת אל סיכות (ומשם — שוב אל רבת-עמון), ואילו השניה על פני אסיסלט הנוכחית, אל רבת-עמון.

נתיב זה התאים במיוחד לחיל-משלוח אשר היה מורכב הן מצבא-המקצוע והן מגייסות-מיליציה — שכן מקום חצית הנהר נמצא אזי בנקודה, אשר נוחה היתה גם לגבי ישראל וגם לגבי יהודה. הטעם לכך כי גם יהודה עשוי היה להעדיף דרך זו היתה טמונה בעובדה, שאף כי המרחק בה מירושלים לרבת-עמון היה גדול יותר, הרי המרחק אותו צריך היה לעבור בפועל בתוך ארץ-האויב היה שווה כמעט בדיוק לזה שבנתיבים האחרים הנ"ל. (המרחק מן הירדן עד לרבת-עמון שבנתיב מס' 2 הוא כ-55 ק"מ; ואילו ממעברות-אדומיה, שבנתיב מס' 3, בדרך הישירה אל רבת-עמון — כ-50 ק"מ; ודרך סיכות — כ-60 ק"מ).

נתיב מס' 3 עשוי היה להעניק לזו גם מספר יתרונות נוספים:

א. הוא נתבסס על עמק-סיכות, שהיה מבוצר ביאות, ומסוגל היה לספק צרכיו ביד-רחבה. ב. הוא פתח בפני זוד את מיטב הגישה הבלתי-ישירה אל רבת-עמון, וביחוד בשיטת-לב לעובדה כי מסע גישה של זוד מעבר צפון-מערב עשוי היה, ממילא, לנתק את קרבת-החבורה העיקרי שבין עמון לבין בעל-ביתיה, הארמים. על אף היותה, בלתי-ישירה מבחינה אסטרטגית, הרי דרך זו נמצאה חודרת את ארץ-עמון בגזרה הטקטית הנוחה ביותר, בהיות והיא היתה חשופה פחות לסכנה של התקפות-אגפיות. לאמתו-של-דבר, צבא המתקדם מעבר אדם לא צריך היה לדאוג הרבה לאגפו הימני, היות וכל האזור שמדרום לאדם היה באותם הימים בלתי-מיושב כמעט-לגמרי (ראה ספרו של גלסון גליק "Explorations in Eastern Palestine", עמ' 338).

כי אמנם היתה דרך זו, בתקופה הקדומה, נתיב-הגישה האסטרטגי הטוב ביותר שבביל להגיע אל רבת-עמון מן הארץ אשר ממערב לירדן — דבר זה מתברר גם מן העובדה כי — לאחר חלוקת הממלכה — היתה זו הממלכה הצפונית, ישראל (אשר בידיה נמצאו מאז ההתחלקות מעברות-אדומיה), אשר קיימה מומן לזמן שליטה על ארץ-עמון — ולא ממלכת יהודה, השוכנת בדרום.

(ויבאלוף, י' יד', ב. בחינות אחדות באסטרטגיה של אחאב ודוד. נתפרסם ב"ביבליקה", רבעון למחקר-התנ"כי של "המכון הביבלי האפיוורי" ברומא, בשנת 1955)

גם בהתאם לתור, ולארגון הנקבע ע"י הראשות השבטית או המחוזית. שיטה זו — יש עמה גם מעלות נוספות, שכן משאירה היא בידי הראשים השבטיים את השליטה על הבעיות הפנימיות שבתוך השבט, ואף מאפשרת — במקרה הצורך, ובשעת סכנה מקומית-מוגבלת במחוז זה או אחר — לחלוק ב- מהירות יחידות מקומיות, לטיפול מידי במצב.

שיטה זו מחייבת, כמובן, קיומם של שלטון מרכז רב-כוח ושל גוף-ארגוני חזק; גוף, אשר חייב לכלול נוסף על הפיקוד המרכזי — אף מפקדי קבע הממונים על מנהלתן ופיקודן של החטיבות התורניות. שיטה זו, כשהיא מבוססת על חברה המורכבת שבטים, או שהמסורת השבטית עדיין חזקה בה בכל הנוגע לעניינים פנימיים רבים — מחייבת כמובן אף את קיומה של מסגרת שניה, הלא היא המסגרת השבטית עצמה — שהיא המטפלת בארגון יחידות-המשנה בתוך השבט, בקביעת תורן, קביעת מפקדי-משנה, ובעיקר — בקביעת המכסות לפי משפחות ובתי-אב. בשיטה זו ניתן אף לנצל עד גבול היכולת עוד אחת מהתכונות הטבעיות הקשורות בכוסר-הלחמה השונה המצוי בשבטים, או בחלקי-הארץ, השונים. במקרא קוראים אנו לעתים קרובות ששבט זה חלץ „נושקי קשת“, ואילו שבט אחר — אנשי קלע, ושבט שלישי — תופשי חרב; וכיו"ב. במסגרתה של השיטה שצוינה כאן, יש ביכולת הפיקוד המרכזי להקצות לכל עוצבה מספר יחידות-משנה של קלעים, קשתים, רמחים וכיו"ב — דבר, אשר יתכן ולא יהיה ניתן לבצעו באופן יעיל ומתוכנן בשיטת המיליציה השבטית המובהקת.

שוב — ארגון צבא-המיליציה בימי דוד

ועתה נוכל לחזור אל ניתוח התעודה האמורה מספר דברי-הימים, אחד החוקרים שעסקו בפרשה זו, יונגה — אם כי מיחס הוא, ללא כל צורך, לדעת, את התעודה לימי יאשיהו, — פתח פתח חשוב להבנת המקור ע"י שציין כי אין לראות כל זיקה בין החלוקה הנ"ל ובין החלוקה השבטית, או אפילו לחלוקת 12 הנציבויות שבימי שלמה, שעוד נגע בהן להלן. נוסף על הנימוקים שהובאו-לעיל כנגד ההנחה על קיום שיטת המיליציה השבטית, בצדק ציין יונגה שאין כל הגיון לגייס מדי חודש בחודשו תושבי אזור או שבט שלמים, ולפורם בכל הארץ, לדעת יונגה, נועדו המחלקות הללו למטרות הגנה בלבד, וליתר דיוק לשירות בתור חילות-המצב שבמצרים, ע"כ שבכל מחוז ומחוז התחלפו אנשי המחוז מדי חודש

בחודשו בינם לבין עצמם — ונמצא כי מדי חודש בחודשו שירת החלק ה-12 של כלל המיליציה, אולם, אם כי יש בהצעת-גישה זו משום שבירת אדישות החוקרים הקודמים לתעודה זו בתור מקור לידיעה על ענייני צבא, הרי הצעתו טרם ענתה על השאלה העיקרית: — שכן שיטת המחלקות בודאי שלא נוצרה רק לשם קיום חילות-מצב, אכן, יתכן ודבר טבעי הוא שבביל יונגה לראות ככה את ענין המחלקות, שכן הסברתו כולה מתבססת, כאמור, על ההנחה כי התיאור כולו מתייחס אל תקופת המלך יאשיהו — תקופה, בה מערכת המבצרים וחילות-המצב שבהם, היוו את היסוד לכל תכנית ההגנה על המדינה.

יצוין, כי גם במגילת מלחמת-בני-אור בבני-חושך קוראים אנו על מלחמת המחלקות היוצאות מדי שנה בשנה — ודוקא למלחמות תנופה, מעניין, שגם לפי מגילה זו אין המחלקות זהות עם השבטים.

דומני, שלאחר הניתוח דלעיל על שיטותיו ובעיני-תיו של ארגון המיליציה בחברה שהמסורת השבטית עדיין חזקה בה — נוכל להתקדם צעד נוסף בהבנת שיטת ארגון המיליציה המתוארת בספר דברי-הימים. תעודה זו, כמובן שאינה עוסקת בפרטי הארגון אלא מציינת את עיקרי השיטה. בדומה לכך, אילו ניסה, למשל, היסטוריון בן-ימינו, לתאר את שיטת המילי-איים בצה"ל של כיום במשפט אחד — ודאי שהיה כותב משפט מעין-זה: „צבא-המילואים של צה"ל מאורגן חטיבות חטיבות (= מחלקות מחלקות...) המשרתות לפי החוקה כחודש לשנה בהתאם לתורן — חטיבה באה וחטיבה יוצאת“.

ואלו הן העובדות המזוקרות בתעודה שנשמרה

בספר דברי-הימים:

- (1) בראש כל מחלקה עמד שר-צבא.
- (2) כל מחלקה היתה מורכבת מ-24000 לוחמים.
- (3) מספר המחלקות — 12 — אינו מבטא זהות, במהותן, עם המבנה השבטי.
- (4) כל מחלקה שירתה חודש אחד בשנה.

העובדה הרביעית מעידה על כך שמספר המחלקות נקבע בהתאם למשך-השירות המינימלי שנקבע ל- חיילי המיליציה, היינו חודש בשנה; אך, כאמור, אינה מעידה על זהות מהותית עם החלוקה השבטית. שר הצבא שהיה ממונה על כל המחלקות, השתייך לאנשי הצבא-הסדיר, כפי שמעידה במפורש רשימת השמות; כגון: „הרביעי לחדש הרביעי עשהאל אחי יואב (כ"ז, ז), ועוד. כפי שכבר ציינו לעיל, מחייב המבנה הנידון גם את קיומה של מסגרת שניה,

מסגרת שבטית, האחרית — במקביל — לארגון המיליציה בתוך השבטים והמחוזות, לאיגוד החיילים ביחידותיהם הבסיסיות, לקביעת תור החלצם, ולהקצאתם למחלקות השונות. והנה, אותה תעודה, מוסיפה מיד עם גמר רשימת 12 המחלקות, גם את הרשימה הבאה: „ועל שבטי ישראל, לראובני נגיד, אליעזר בן זכרי, לשמעוני שפטיהו בן מעכה... ליהודה אליהו מאחי דוד, ליששכר עמרי בן מיכאל וכו' (שם, ט"ז ואילך).

שתי המסגרות, בצירופן, איפשרו להקים את חיל המיליציה בהתאם למתואר בספר דברי הימים: המחלקה, שתקנה היה 24000 לוחמים, היתה, עם התגייסותה, מורכבת, לפי הנחתי, ממספר יחידות, אשר היו נחלצות מכל שבט או מחוז ע"י המסגרת השניה הנ"ל. השבט — או המחוז — הקטן היה ממעט במספר היחידות, והגדול היה מרבה. הפיקוד המרכזי — הוא שהיה מחלק, ומצרף, את הסה"כ של יחידות כאלו אשר כלל השבטים (או המחוזות) חייב היה להעמידן מדי שנה, ל-12 המחלקות „החודשיות“, הי משרתות לפי תור; הן שהיו, כנראה, את עוצבותיו הגבוהות ביותר של חיל המילואים. אכן, שיטה זו — יש בה כדי הסבר לכך, כיצד אפשרי היה להרכיב 12 „מחלקות“ בעלות מצבה שוה, וללא פגיעה בסמכות השבטית והמחוזית בכל הנוגע לארגון הבסיסי של חיל המילואים וזיקתו למשפחות, בתי האב והשבטים. הסבר זה — הוא גם אשר יורה על הסיבה שבגללה הוצמדה רשימת נגידי השבטים מיד לסוף רשימת המחלקות — הצמדה, שגרמה לקשיים לא מעטים לחוקרי המקרא. למשל, באנציקלופדיה המקראית (כרך ב', עמ' 636) נאמר על ענין זה: „כך נרשמו נציגי השבטים, שנאמר עליהם: אלה שרי שבטי ישראל, אלא שתפקידם של אלה אינו ברור“.

מבנה זה של צבא המילואים היה גמיש ביותר ואיפשר למלך דוד לגייס את הצבא כולו בבת אחת, או מחלקה מחלקה מדי חודש בחודשו. למעשה, בימי שלום מוחלטים איפשרה שיטה זו אף שלא לגייס את המחלקה התורנית, אלא להחזיקה במצב של כוננות בלבד, מאידך גיסא, במקרה של מצב חירום מקומי, יכול היה נציב המחוז, או השבט או העיר, לגייס ב" מהירות את יחידות המילואים הבסיסיות המקומיות ולהפעילן מיד, ללא זיקה לסמכות המרכזית.

כי שתי הרשימות כאחת מכוונות למעשה לארגון המילואים, שהושגת על המפקד — למדים אנו במפורש מהמשך התעודה, המצינית: „ולא נשא דויד

מספרם למבן עשרים שנה ולמטה, כי אמר יהוה להרבות את ישראל ככוכבי השמים. יואב בן צרויה החל למנות ולא כלה“ (שם כ"ג — כ"ד).

לאור התיאור הנ"ל, נוכל אולי לבדוק מחדש עוד תעודה מימי דוד השופכת אור מענין על מצב העניינים במלכות דוד: — על מצב ארגון המילואים שלא עמד על הגובה, ועל זיקתו של יואב לבעיה זו. בספר שמואל ב' פרק כ' בקשר למרד של שבע בן בכרי מוסר המקור: „ויאמר הסלך אל-עקשא הסקללי את-איש יהודה שלשת ימים וצתה פה צמד: וילך עקשא לתוציק את יהודה ויחזר מן המועד אשר יצוי: ויאמר דוד אל-אכיש עתה ירע לנו שבע בן בכרי מן-עקשולם אתה קח את-עבדי ארבע ורדף אתריו מן-עצא לו ערים בצרות והציל ציננו: ויצאו אתריו אנשי יואב וספרתי ונספלתי וקל-הגברים ויצאו מירושלם לרדף אתריו שבע בן בכרי: הם עם-האנן הנדולה אשר דגקעון ועקשא בא לפניהם:“

זכור, מספר להלן המקור כיצד הרג יואב את עמשא, והמשיך אח"כ עם אבישי אחיו לרדף אחר שבע בן בכרי. פרק זה מסתיים במשפט המעניין: „ויואב על כל הצבא ישראל ובניה בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי“. מהמאורע הנ"ל יכולים אנו ללמוד שבתקופה ההיא לא עמד עדיין ארגון המילואים על הגובה, ולא היתה כל יחידה מגויסת תורנית. נקל איפוא להבין, שעמשא לא יכול היה לעמוד במשימה ובמועד שהוטלו עליו. כמו כן מעניין, שתפקיד גיוס המילואים מוטל כאן על עמשא ולא על יואב — עד אשר עמשא „הגה מן המסלה“ ע"י יואב;

התנגדותו של יואב לשימוש יתר בצבא המילואים (ובמקרה שצוטט כאן — לעומדים בראשו) מצאה אח"כ את ביטויה בשעת המפקד — אשר, כפי שראינו, לא בוצע עד תומו ע"י יואב למרות פקודתו המפורשת של המלך.

ארגון המיליציה והארגון המנהלי

שיטת ארגון המילואים שתוארה לעיל חייבה כמובן את קיומה של שיטת מנהל מפותחת ומסועפת למדי. אכן, כל התעודות מסוף ימי דוד ומתקופת מלכות שלמה מעידות על כך בבירור. פרק ד' שבספר מלכים א' מתאר במפורט את חלוקת הארץ ל"ב „נציביות“: „ולשלמה שנים-עשר נציבים על כל ישראל וכלכלו את המלך ואת ביתו. חדש בשנה יהיה על האחד לכלכל“. הפירוט הבא לאחר המשפט הנ"ל מוכיח אף הוא שחלוקת הנציביות לא היתה זהה עם

ועל-הצאן נזיו סתגרי קל-אלה שרי תרכוש אשר למלך דויד.

הנה, דומה שהזיקה בין שני-עשר שרי הרכוש הנ"ל לשנים-עשר הנצבים, היתה דומה לזו שבין שנים-עשר שרי המחלקות לשנים-עשר נגידי ה- שבטים. "שרי הרכוש", הממונים איש איש על סוגו המיוחד של תוצרת (או של כוחות-עבודה) היו מטילים על הנצבים את המכסות השונות, בהתאם לתוצרת החקלאית הטיפוסית למחוז ובהתאם לגורלה ומרכוזים אותן באוצרות המלך. השווי של התוצרת החקלאית מסוג מסוים שהיתה ניתנת מכל מחוז היה מספיק, בערך, כדי לכלכל את בית-המלך, בסוג זה של תוצרת, במשך שנה, או במשך חלק מתאים ממנה — כאשר מחוזות אחדים היו מספקים אותו סוג-תוצרת מסוים.

ושוב: גם שיטה "לוגיסטית" זו הכילה בחובה — בדומה לשיטת-המיליציה — את עקרונ-הזהב של המנהלה הנכונה: ריכוז הפיקוח — ופיצול אחריות הביצוע! יתכן, אפוא, לומר כי אין כלל משום מקרה בעובדה שצבא-המילואאים אשר לצה"ל — ארגונו דומה מבחינות רבות לארגון צבא-המילואאים שבימי דוד ושלמה, וכאשר יוקמו בישראל של היום גם "נצבים", שיהיו ממונים על הביצוע של הוראות שרי הממשלה — ובמיוחד "שרי הרכוש" למיניהם — יושנת ארגון מדינת ישראל של היום על העקרונות הדומים לאלה שנוסו כבר, ועמדו במבחן התנאים הגיאוגרפים והאֶתניים, לפני שלושת אלפי שנים, ע"י אבות אבותינו.

החלוקה השבטית. ואם נניח — כפי ששער פרופ' מור — שחלוקה זו יש לשייכה כבר לתקופת דוד, הרי שהיותה מסגרת שניה ומקבילה לזו של הארגון המיליציוני; מסגרת, שעניינה היה השליטה על בעיות המנהל והכלכלה של המדינה. אך בדומה למה שכבר נאמר כאן ביחס לארגון-המיליציה השבטי, שלגביו אין להניח כי, פשוט, השבט בכללו היה מהווה, בבוא תורו, את המחלקה התורנית — כן אין, לדעתי, להניח גם ביחס לענין בו אנו דנים כי כל "נצב" היה פשוט מכלכל את בית המלך, בהתאם לתור, חודש בשנה. התוצרת החקלאית היתה שונה בכל מחוז — שכן גם גידוליו שונים הם — ולפי הפירוש "הפשטני" הג"ל היה על בית-המלך לאכול בכל חודש מאכלים מסוג אחר, שלא לפי טעמו או רצונו אלא בהתאם לתוצרת החקלאית הטיפוסית לנציבות ה- תורנית...

גם כאן עלינו לחפש אחרי סימנים של שיטה דומה לזו שראינו בענייני המילואאים. ואכן, אותה התעודה הדנה בענייני המילואאים (דברי-הימים א', פרק כ"ז) מסיימת ברשימה מעניינת של חלוקת תפקידי השרים המרכזיים, השופכת אור על בעיה זו: **וְעַל אֲצֻרוֹת הַמֶּלֶךְ עֲזָרְיָה בֶן-צְדִיָּאל וְעַל-הָאֲצֻרוֹת בַּשָּׂדֶה בָּעָרִים וּבַמִּקְדָּלוֹת יְהוֹנָתָן בֶּן-עֲזָרְיָה: וְעַל עֲשֵׂי מְלֶאכֶת הַשָּׂדֶה לַעֲבֹדַת הָאֲדָמָה עֲזָרִי בֶן-קְלוּב: וְעַל-הַמְּכָרִים שִׁמְעִי הַרְמָתִי וְעַל שִׁבְמָרְקִים לְאֲצֻרוֹת הַיָּבֵן וְדָדִי הַשָּׁמְרִי: וְעַל-הַנְּזִימִים וְהַשָּׁמְרִים אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בְּעַל טָנָן הַגְּבֵרִי וְעַל-אֲצֻרוֹת הַשָּׂמֶן יוֹעָשׁ: וְעַל-הַבָּקָר הָרְעִים בַּשָּׂרֹן שִׁטְרִי הַשָּׂרְוּרִי וְעַל-הַבָּקָר בַּעֲמָקִים שָׁפַט בֶּן-עֲדָלִי: וְעַל-הַגְּמָלִים אוֹכֵל הַיַּמְעָלִי וְעַל-הָאֲתָנוֹת יְחִדְיָהוּ הַמִּרְנָתִי:**